

MUALLİM NÂCİ'NİN “GAZİ ERTUĞRUL BEY” ADLI MANZUMESİ

Abdullah Uçman

- Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biri olan Muallim Nâci, aynı dönemde edebiyatta yeniliğin öncülerinden biri olarak kabul edilen Recâizâde Ekrem'le, biraz da şahsi mahiyet-teki meşhur “*Zemzeme-Demdeme*” tartışması dolayısıyla, uzun süre “eski zihniyet ve anlayış”ın temsilcisi olarak takdim edilmiş, dolayısıyla biraz geri planda kalmış çok yönlü bir edebiyatçıdır. Şairliği ön planda olmakla birlikte çeşitli seviyede mektepler için hazırladığı ders kitapları, Doğu ve Batı edebiyatlarından yaptığı tercümelemler, de-neme mahiyetindeki gazete-dergi yazıları, edebî eleştiri ve mektupları, belagat kitapları, biyografik eserleri ve lügatleri ile yaşadığı devir-de görüşlerine itibar edilen önemli bir edebî şahsiyettir.¹

Tanzimat Devri'nde “Hâce-i evvel” sıfatıyla tanınan Ahmet Midhat Efendi, 1897 yılında yayımlanan ve Türk edebiyatında “Klasikler Tartışması”² olarak bilinen meşhur edebî münakaşayı başlatan yazısında, Muallim Nâci'nin “*Osmanlıca trajediye bir yol açmak*” amacıyla *Zâtü'n-Nitâkeyn* ve “Gazi Ertuğrul Bey”i yazmaya başladığını, ancak bunda “muvaaffak olamadığı”nı belirterek, bu konuda onun şu sözlerine yer verir:

*Hazret! Bunları yazdım ama yine klâsiklere benzetemedim.
Voltaire'in Henriade'ını taklit mümkündür, çünkü bir nevi
şehnâmedir. Fakat Racine'in, Corneille'in trajedilerini taklit*

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2023, s. 578-595; Fevziye Abdullah Tansel, “Nâci, Muallim”, *İslâm Ansiklopedisi*, C X, İstanbul 1953, s. 159-200; Celâl Tarakçı, *Muallim Nâci Efendi: Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*, Samsun 1994; M. Kayahan Özgül, “Ârafta Yalnız Bir Şair: Muallim Nâci”, *Muallim Nâci Efendi*, İstanbul 2016, s. 1-79.

² Ramazan Kaplan, *Klasikler Tartışması-Başlangıç Dönemi*, Ankara 1998.

*mümkün olamayacak. Biz henüz edebiyatın bu devrine gelmemişiz. Ne yazsak kasîde çeşnisinden kurtulamıyor.*³

Muallim Nâci, trajedi vadisindeki bu denemelerinin pek de başarılı olmadığını itiraf etmekle beraber, yazıldığı devir itibarıyla düşünüldüğünde, her iki eserin de orijinal bir deneme mahiyetinde kabul edilebilecek ve özellikle ikinci eseri dolayısıyla kendisine devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid tarafından “Târih-nüvîs-i Selâtîn-i Âl-i Osman” ünvanının verilmesine sebep olabilecek kadar önemli olduğu anlaşılır.

Muallim Nâci'nin 1891 yılında kaleme aldığı “Gazi Ertuğrul Bey”, esas itibarıyla divan edebiyatının mesnevi nazım şekline uygun biçimde yazılmış toplam olarak 176 beyitten meydana gelen bir manzumedir. Kendi içinde on iki bölüme ayrılan manzumenin vezni, bölümlere göre farklılık gösterir.

Muallim Nâci, “Gazi Ertuğrul Bey”de, esas dokusunu tarihî bir şahsiyetin meydana getirdiği bir konuyu işlemiştir. Türk edebiyatında daha çok Tanzimat'tan sonraki yıllarda Nâmık Kemal ve Abdülhak Hâmid'in eserleriyle başlayan bu temayül zamanla başka yazarlar tarafından da denenecektir. Osmanlı ve Türk tarihindeki büyük şahsiyetlerin hayat hikâyeleri ile onların gerçekleştirdiği çeşitli olaylar, kazandıkları zaferler, devrin edebiyatını zenginleştiren konuların başında yer alır.⁴

Muallim Nâci'nin eserine adını veren Ertuğrul Gazi'nin babası Süleyman Şah, Osmanlı tarihinin ilk kaynaklarından olan *Âşıkpaşazâde Tarihi*'nde şu cümlelerle tanıtılır:

*(...) Süleyman Şâh Gâzi hayli bahâdırılık itdi. Yine Türkistan'a azm itdi. Vilâyet-i Haleb'e çıkdı; andan Ca'ber Kal'ası'na vardı. Diledi ki Fırat Irmağı'nı öte geçe, atını suya depdi. Önü yardı, atı sürçdü. Süleyman Şâh Allah'ın rahmetine kavuşdu. Çıkardılar. Ca'ber Kal'ası önünde defn itdi-ler. Şimdiki demde ona Mezâr-ı Türk dirler.*⁵

Muallim Nâci'nin manzumesinde yer alan Ertuğrul Gazi portresine göre, Ertuğrul, Süleyman Şâh'ın oğlu, Osman Gazi'nin de babasıdır. Süleyman Şah, Cengiz zulmünden dolayı aşiretiyle birlikte Batı'ya doğru ilerlerken, Fırat nehrini geçtiği sırada boğulmuş ve Câber Kalesi'nde “Türk Mezarı” adını alan mevkide toprağa verilmiştir. Onun ölümünden sonra aşiretin idaresi Ertuğrul Gazi'ye geçmiştir. İşte Muallim Nâci'nin eseri, böyle bir Ertuğrul Gazi portresi üzerine kurulmuş olup başka birkaç olayla zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

³ Ramazan Kaplan, “Muallim Nâci'nin Bir Trajedi Denemesi: Gazi Ertuğrul Bey”, *İlmî Araştırmalar*, S 7, İstanbul 1999, s. 135.

⁴ Kaplan, s. 136.

⁵ Fevziye Abdullah Tansel, “Muallim Nâci'nin Sultan Abdülhamid'e Sunduğu Ebu's-salâtîn Gâzi Ertuğrul Bey ve Târih-i Salâtîn-i Âl-i Osman”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S 53, Nisan 1988, s. 16-17.

“Gazi Ertuğrul Bey”de anlatılanlar, manzumenin kompozisyonuna uygun biçimde on iki bölümden meydana gelmektedir. Muallim Nâci, on altı beyitten meydana gelen ilk bölümde, esas konunun fiziki manzarasını çizerek manzumeye başlar. Bu bölümün temel varlığını oluşturan Fırat nehrinin, yavaş yavaş fiziki niteliğinden uzaklaşarak tarihte ve insanların hayatında oynadığı rol üzerinde durulur. 17-28. beyitler arasındaki ikinci bölümde, Fırat’ın tarihî kimliği sorgulanır. Bu bölümde Fırat, sinesinde pek çok şeyi gizleyen, geçmiş bir medeniyetin perde arkası şeklinde canlandırılır. 29-35. beyitler arasındaki üçüncü bölümde, Fırat’la İslam tarihi arasındaki çeşitli olaylar arasında ilişki kurulur.

Asıl konunun bir nevi hazırlık kısımları olarak kabul edilebilecek bu üç bölümden sonra Muallim Nâci, 36-45. beyitlerden meydana gelen dördüncü bölümde manzumenin esas konusuna geçmek üzere ciddi bir adım atar ve burada pek fazla ayrıntıya girmeden Türk, Türklük ve Osmanlılık konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

*Zikre şâyândır Fırat'ın her yeri
Ben ki bir Türk'üm unutmam Câber'i
Türk olan ni'met-şinâs olmak gerek
Var yeri, gitsem Mezâr-ı Türk'e dek
Ey Mezâr-ı Türk, safvet-hânesin
Hâb-gâh-ı şâhsın, şâhânesin
İftihâr et ey serây-ı ma'nevî
Şâh-ı Türkân sende olmuş münzevî
Zâirin olsun muvakkar dâimâ
Sâmitin olsun muhakkar dâimâ
Ey Süleyman Şâh, minnetdâriniz
Şâkir-i evlâd-ı feyz-âsâriniz
Oldu ihlâsınla fahr-i dûdmân
Oğlun Ertuğrul gibi bir kahramân
Âferîn Ertuğrul'un yârânına
Âferîn Ertuğrul'un Osmân'ına
Şânımız Osmansız olmaz, şanlıyız
Bunca milyon halk hep Osmanlıyız
Vâkıa Osmanlılıktır şanlılık
Bilmeli ammâ nedir Osmanlılık!*

*

Görüldüğü gibi bu bölümde Türklerin ve tarihteki Türk kahramanlarının gerçekleştirdiği büyük işleri unutmadığını dile getiren şair, “Ben ki bir Türküm

unutmam Câber’i” diyerek, Türklüğüyle övünmektedir.⁶

Yıllar önce Nihad Sâmi Banarlı’nın dikkati çektiği gibi, Mehmed Emin’in (Yurdakul) 1897 Türk-Yunan Muharebesi sırasında kaleme aldığı meşhur “Anadolu’dan Bir Ses yahut Cenge Giderken” adlı manzumesinde yer alan:

*Ben bir Türk’üm, dinim, cinsim uludur
Sînem, özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evlâdı evde durmaz giderim*

mısrarlarından daha önce, Tanzimat Devri Türk edebiyatında ilk defa söz konusu bu manzumesinde Muallim Nâci, “Türklükten” bahsettiği hâlde, onun bu ifadeleri, nedense Mehmed Emin’in şiiri kadar akis bulmamıştır.⁷

Şair bu bölümde, kendisinin de, Fırat’ı geçerken boğulan ve Osmanoğulları’nın bir tür atası mevkiindeki Süleyman Şah’ın Câber Kalesi önündeki mezarı karşısında duygulandığını ifade eder: “Mezâr-ı Türk” veya “Türk Mezarı” adı verilen bu yer artık, Türklerin şahı Süleyman’ın inzivaya çekildiği manevi bir saraydır. Muallim Nâci burada Süleyman Şah’a seslenerek, ailesinin ve onun soyundan gelenlerin onun doğruluğu, maksatsız ve garazsız samimi dindarlığıyla övündüğünden; oğlu Ertuğrul’un kahramanlığından ve Ertuğrul’un oğlu Osman’dan takdirle bahseder: Osman’ın da, kazandığı şan dolayısıyla Osmanlılıkla şanlılık bir bakıma manaca at başı durumundadır; bunun, Osmanlılığın ve şanın ne olduğu bilinmelidir diyen şair, daha sonraki bölümde Fırat nehrinin Süleyman Şah’a bir nevi ölüm yatağı olunca, bu sahillerdeki aşiretlerin üzüntüsünü dile getirir.

46-79. beyitlerden meydana gelen beşinci bölümde ise, Süleyman Şah’ın ölümünden sonra aşiretin ve askerinin içine düştüğü durum anlatılır. Fırat’ı geçerken boğulan Süleyman Şah’ın ölümüyle aşiret başsız kalmış ve sorumluluk Ertuğrul’a artık düşmüştür. Şair burada, Süleyman Şah’ın ölümünden duyulan üzüntüyü ifade edebilmek için nehri de işin içine dâhil eder ve böylece hüznün yoğunluğunu sağlamaya çalışır:

*Yağmurlu hevâ Fırat çağlar
Sâhilde bütün aşâir ağlar
Gam âteşi nehr ile hem-âgûş
Mânend-i Fırat gam da pür-cûş*

⁶ Muallim Nâci, Anadolu müfettişi Said Paşa ile birlikte, onun hususi kâtibi olarak 1880 yılında Halep, Diyarbakir, Mâmuretü’l-azîz, Sivas, Erzurum ve Trabzon çevresinde dokuz ay kadar dolaşır. Fevziye Abdullah Tansel, Muallim Nâci’nin, Halep’te bulunduğu sırada, bölgede yaşayan Türkmenler arasında Süleyman Şah’ın Fırat’ta boğulup Câber Kalesi önünde gömüldüğü hakkındaki yaygın rivayeti halktan dinlemiş olabileceğini belirtir (bk. Tansel, *age.*, s. 18).

⁷ *Kültür Köprüsü*, İstanbul 1985, s. 264.

*Kalmıştı cünûd bî-Süleymân
Olmaz idi girye derde dermân*

*Sarmıştı kulûbu hüzn ü hayret
Ertuğrul'a düşmesin mi gayret*

Süleyman Şah'ın ölümüne esas sebep olarak Cengiz'in zulmünü gösteren Muallim Nâci, Cengiz'le ilgili düşüncelerini ise Ertuğrul Gazi'nin ağzından verir. Böylece, Cengiz'in tarihî kaynaklarda da ifade edilen zulmüyle hatırlanan şahsiyeti, baba acısıyla yanan Ertuğrul'un ağzından nakledilmek suretiyle daha bir canlılık kazanır. Buna göre Cengiz, insanların hayatlarında yol açtığı felaketler sayılmakla bitmeyecek derecede bir "azlem-i zâlimân-ı hûn-rîz"dir. Şu beyitlerde onun bu zalim kişiliği değişik yönleriyle ortaya konulur:

*Ey azlem-i zâlimân-ı hûn-rîz
Ey âileler belâsı Cengîz*

*Ey âfet-i cümle-i memâlik!
Ettin bizi de bu râha sâlik*

.....

*Görmüş mü, görür mü çeşm-i âlem
Cengiz gibi bir belâ-yı mübrem*

*Ef'âline ey denâet-âyîn
Hayrân olur en denî melâîn*

*Yüz binleri geçti yaktığın can
Tıyn etti zemîni döktüğün kan*

*Yer kana boyandı, gök de âha
Havf eyle ki aks eder ilâha*

Şair bu bölümde Cengiz'le Süleyman Şah'ı karşılaştırır: Burada Cengiz'in menfi kişiliği tarihî bilgilere de ters düşmeyecek şekilde tasvir edilirken, Süleyman Şah ise, bütünüyle onun zıddı bir kişilikle anlatılır. Süleyman Şah, vatan sevgisiyle dolu, halkın babası, fakirlerin ve yetimlerin yardımcısı, bütün bu özellikleriyle de kabile halkının övündüğü bir kahramandır.⁸

Ayrıntılara girmeden ifade edecek olursak, manzumenin daha sonraki bölümlerde Ertuğrul'un kabileye yönetici seçilişinden başlayarak aşiret halkı arasındaki birlik ve beraberlik düşüncesi ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve gelişmesinde daha sonra rol almış Osman Gazi, Fâtih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim gibi padişahların isimleri zikredilmek suretiyle onların şahsî özellikleri vurgulanır. Eserin son bölümlerinde ise, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile "ezelî irade" arasındaki yakınlık açıklanır. Eser, manzumenin kendisine takdim edildiği Sultan Abdülhamid'e ait bazı özelliklerin belirtildiği, onun övüldüğü ve şükran duygularının dile getirildiği on ikinci bölümle sona erer

⁸ Kaplan, *age.*, s. 142-143.

(152-166. beyitler).⁹

Sultan Abdülhamid, 5 Şaban 1308 (1891) tarihli iradesiyle Süleyman Şah'ın kabri üzerine bir türbe yapılmasını emrettiğinde, Muallim Nâci de türbenin kapısı üstüne hâkkedilmek üzere şu kıtayı kaleme alır:

*Pâdişâh-ı pâdişâh-ecdâdımız Abdülhamîd
Şâmilü'l-eltâf'dır, hakkâ ki zillullâhdır
Lûtf-ı mahsûsuyle lûtf-ı ceddini şâd eyledi
Cedd-i emceddir o ced bir şâh-ı âlî-câhdır
Kabr-i Ertuğrul gibi takdîs edin Osmanlılar
Mülk-i Osmanlı'ya şân vermiş ziyâretgâhdır
Olsa çok mu bûse-gâh-ı serverân-ı rûzigâr
Hâk-i pâ-y-i âsumân kabr-i Süleyman Şâh'dır¹⁰*

*

Yukarıda da belirtildiği gibi, manzumenin kendisine takdim edilmesi üzerine Sultan II. Abdülhamid tarafından Muallim Nâci'ye "Târih-nüvîs-i Selâtîn-i Âl-i Osman" ünvanıyla birlikte rütbe ve nişan verilerek Saray'dan maaş bağlanır. Böylece maddi bakımdan biraz rahata kavuşan şair, diğer Osmanlı padişahlarının da menkıbevi hayat hikâyelerini manzum olarak kaleme almaya niyet eder. Hatta bunun için bir nevi hazırlık mahiyetinde, yakın dostu Şeyh Vasfî ile birlikte, yazacağı Osmanlı sultanları tarihi için Söğüt, Bilecik, Bursa ve İzmit'i içine alan bir seyahate de çıktığı hâlde, bu niyetini gerçekleştirilmeden 12 Nisan 1893 gecesi bir sekteikalp sonucu hayata gözlerini yumar.

İçinde "Gazi Ertuğrul Bey" in de yer aldığı *Târih-i Selâtîn-i Âl-i Osman*'ın yazma hâlindeki tek nüshası Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nden nakledilen İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (t.y., nr. 4127).

Fâik Reşad, "(...) *Mevzûu itibariyle şairin ser-levha-i eş'ârı addedilmeğe sezâ-vâr olan bu eser-i kıymetdârı vaktiyle merhûm müşârünileyh muhibbânından arzu edenlere verdiği sırada bir sûretini de muharrir-i âciz almış idim. Ta'mîm-i istifâde maksadıyla bu kerre Hazîne-i Fünûn'a derc eyledim.*" ifadesiyle, "Gazi Ertuğrul Bey" manzumesini, Muallim Nâci'nin vefatından yaklaşık bir buçuk yıl sonra, ilk defa *Hazîne-i Fünûn* mecmuasında yayımlamıştır (C II, S 11, 12; 8, 15 Eylül 1310/20, 27 Eylül 1894, s. 85-89, 93-94).¹¹

⁹ Kaplan, *age.*, s. 144-145.

¹⁰ Daha önceki yayınlarda bulunmayan bu kıtanın türbe kapısı için bir kitabe olarak kaleme alındığı değerli meslektaşımız M. Kayahan Özgül tarafından tespit edilmiştir (bk. *Muallim Nâci Efendi*, s. 403).

¹¹ Manzumenin tamamı yeni harflerle ilk defa *Muallim Nâci'nin Şiirleri* adıyla hazırlanan kitapta yer almış (haz. Abdülkadir Hayber-Hüseyin Özbay, İstanbul 1997, s. 329-342), manzume daha sonra Ramazan Kaplan'ın adı geçen makalesi (*age.*, s. 136-140) ile M. Kayahan Özgül'ün *Muallim Nâci Efendi* adlı eserinde de yayımlanmıştır (s. 388-403).